

- Delaisi de Parseval, G. 1981. *La part du père*. Paris: Seuil.
- Dodson, L. 1995. „This River Runs Deep: Father myths and single mothers in poor America.“ Pp. 109–126 in Daniels, C. R. (ed.) *Lost Fathers. The Politics of Fatherlessness in America*. London: Macmillian Press.
- Dolto, F. 1985. *La cause des enfants*. Paris: Laffont.
- Dolto, F. 1988. *Quand les parents se séparent*. Paris: Seuil.
- Fein, R. 1978. „Research on Fathering: social policy and an emergent perspective.“ *Journal of Social Issues*, 34:1:122–135.
- Ferrand, M. 2001. „Du droit des pères aux pouvoirs des mères.“ Pp. 187–209 in Laufer J. et al. *Masculin-féminin: questions pour les sciences de l'homme*. Paris: PUF.
- Gallagher, M. 1998. „The Father Hunger.“ Pp. 163–182 in Daniels C. R. (ed.) *Lost Fathers. The Politics of Fatherlessness in America*. London: Macmillian Press.
- Griswold, R. L. 1993. *Fatherhood in America: A History*. New York: Basic Books.
- Griswold, R. L. 1998. „The History and Politics of Fatherlessness.“ Pp. 11–32 in Daniels C. R. (ed.) *Lost Fathers. The Politics of Fatherlessness in America*. London: Macmillian Press.
- Le Camus, J. 1994. *Pères et bébés*. Paris: L'Harmattan.
- Lefaucher, N. 1985. „Les familles monoparentales – les mots pour le dire.“ Pp. 204–217 in Bailleau F., Lefaucher N., Peyre V. *Lectures sociologiques du travail social*. Paris: Editions ouvrières.
- Lefaucher, N. 1987. „Quand leur situation était inférieure à celle d'orphelin.“ *Dialogue*, 97: 104–120.
- Lewis, C., O'Brien (ed.) 1987. *Reassessing Fatherhood: New Observations on Fathers and the Modern Family*. London: Sage.
- Lupton, D., Barclay, L. 1997. *Constructing Fatherhood. Discourses and Experiences*. London: Sage.
- McLanahan, S. 1998. „Growing Up Without a Father.“ Pp. 85–108 in Daniels C. R. (ed.) *Lost Fathers. The Politics of Fatherlessness in America*. London: Macmillian Press.
- Messner, M. 1993. „Changing Men and Feminist Politics in the United States.“ *Theory and Society*, 22: 723–737.
- Modak, M., Palazzo, C. 2002. *Les pères se mettent en quatre !* Lausanne : EESP.
- Naouri, A. 1985. *Une place pour le père*. Paris: Seuil.
- Neyrand, G. 2000. *L'enfant, la mère et la question du père*. Paris: PUF.
- Pleck, J. 1987. „American fatherhood in historical perspective.“ In Kimmel M. (ed.). *Changing Men: New Directions in Research on men and Masculinity*. Beverly Hills: Sage.
- Radimská, R. 2004. „Nová moc matek a stará moc otců.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 1: 3.
- Roberts, D. 1998. „The Absent Black Father.“ Pp. 145–161 in Daniels C. R. (ed.) *Lost Fathers. The Politics of Fatherlessness in America*. London: Macmillian Press.
- Ruddick, S. 1989. *Maternal Thinking: Towards a Politics of Peace*. London: The Women's Press.
- Singly, F. de 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Singly, F. de 2000. *Le soi, le couple et la famille*. Paris: Nathan.
- Stacey, J. 1998. „Dada-ism in the 1990s: Getting Past Baby Talk about Fatherlessness.“ Pp. 51–83 in Daniels C. R. *Lost Fathers. The Politics of Fatherlessness in America*. London: Macmillian Press.
- Sullerot, E. 1992. *Quels pères? Quels fils?* Paris: Fayard.
- Théry, I. 1998. *Couple, filiation et parenté aujourd'hui. Le droit face aux mutations de la famille et de la vie privée*. Paris: Odi-le Jacob/La Documentation française.
- Zaouche-Gaudron, Ch. (dir.) 2001. *La problématique paternelle*. Ramonville-Saint-Agne: Erès.

Poznámka

1 Tento text vznikl v rámci projektu „Rodičovství po partnerském rozchodu – rodičovské role a identity rozvedených matek a otců“ podpořeného grantem Grantové agentury Akademie věd (id. kód KJB700280503) a byl podpořen projektem Národního programu výzkumu „Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti“, reg. č. 1J034/05-DP2.

Radka Dudová pracuje v oddělení Gender & sociologie SOÚ AV ČR. Ve své odborné práci se zaměřuje na problematiku změn současné rodinné instituce a vzniku nových modelů soukromého života.

FEMINISTICKÉ PERSPEKTIVY V PRAXI SOCIÁLNÍ PRÁCE / RADKA JANEBOVÁ

V sociální práci¹ se stejně jako v ostatních oblastech lidského života významně projevují důsledky genderového kontraktu. Na úrovni sociální politiky se jedná o eliminaci ženských či mužských životních zkušeností, v kontextu každodenní sociální práce o genderové stereotypy a jemný mocenský nátlak na strategie řešení životních situací ze strany žen a mužů nebo o patologizaci ženského chování. S mode-

lem tzv. tradiční sociální práce² polemizuje řada feministických perspektiv. V přehledové odborné literatuře k sociální práci převládá kategorizace těchto směrů z hlediska jejich vazby na čtyři typy feministického myšlení³: liberální, radikální, socialistický a postmodernistický (např. Dominelli 2002, Orme 1998)⁴. V následujícím textu nastíním teoretická východiska a principy praxe jednotlivých perspektiv.

Vzhledem k tomu, že v české sociální práci zatím dochází k minimální reflexi genderového hlediska, vycházím v tomto článku především z kontextu USA⁵.

Liberalní feminismus

Liberalní⁶ feminismus nelze rozhodně charakterizovat jako jednotlivý proud. Zpravidla je rozlišováno mezi tzv. klasickými (libertariánskými, konzervativními) liberálními feministkami, které stojí na pravé straně politického spektra, a mezi egalitářskými (sociálně⁷ liberálními, radikálně liberálními) feministkami v jeho levé části (Saulnier 1996). V praktické rovině je zřetelný dynamický vývoj tohoto proudu, který od 60. let, kdy byl na vrcholu, prošel intenzivním vývojem a především v reakci na kritiku socialistických feministek stále více zohledňuje strukturální aspekty.⁸

Mezi ústřední hodnoty liberálního feminismu patří tradiční liberální hodnoty, jako jsou nezávislost, rovnost příležitostí a individualismus. Liberální feministky⁹ zdůrazňují, že společnost porušuje rovná práva spíše diskriminací žen jako skupiny než jako jedinců. Proto by měla být na úrovni politiky prováděna taková opatření, aby nic nebránilo ženám dosáhnout plné rovnosti v kontextu kapitalismu. Znamená to odhalovat a měnit diskriminační zákony, které znevýhodňují ženy¹⁰. Mezi situace, na které se liberální feministky zaměřují, patří například právní úprava diskriminace na základě pohlaví, zavedení mateřské dovolené, legalizaci interrupcí a uznání trestného činu znásilnění v manželství.¹¹

Filozofii sociálněpolitických opatření lze dobře demonstrovat na výzvě Betty Friedan (2002), která svou revoluční knihou *Feminine Mystique* fakticky iniciovala nástup liberálního feminismu 20. století. Když Friedan navrhovala zřídit vládní programy financující vzdělávání žen, aby byla kompenzována jejich angažovanost v rodinách při výchově dětí, přišla se zcela novým pojetím ženského vzdělávání, jehož cílem bylo ženy emancipovat z rolí pečovatelek a hospodyň. Péče o rodinu by neměla být bariérou uplatnění ve společnosti. Proto by měly být podporovány takové formy vzdělávání, aby ženám umožnily časově skloubit studium s rodinou (např. dálkové studijní programy).

Přesahy liberálního feminismu do praktické sociální práce se odrážejí především ve vytyčených cílech, kterými jsou vyšší nezávislost žen, soběstačnost, vyšší sebevědomí, schopnost participace a sebeprosazení. Ženy jsou povzbuzovány k dosažení finanční autonomie prostřednictvím placené práce. Pokud je naplněna podmínka rovných příležitostí, je v souladu s hodnotou individualismu za základní metodu považována případová práce¹². Prostřednictvím například takových otázek jako: „Co vy sama můžete udělat pro zlepšení své situace?“, „Co můžete změnit a jak?“ apod. se pracuje na maximalizaci kapacity a zdrojů jednotlivé ženy. Výhodiskem je předpoklad, že každá žena je schopná změnit svou sociální situaci. Úkolem pomáhající(ho) je pomoci ženě nalézt vhodnou strategii.

Na úrovni metod sociální práce mají liberální feministky zásluhu na rozvoji asertivních výcvikových skupin, které

učí ženy, jak se prosazovat vůči mužům. Z pozic feministické perspektivy v kognitivně-behaviorální terapii byl organizován kurs, ve kterém se ženy učily, jak sdělovat partnerovi svá přání a pocity, jak požádat partnera, aby jim zavolal, když se chystá přijít pozdě domů, nebo jak navštěvovat společenské události bez doprovodu partnera (Saulnier 1996). V praktické rovině se tak liberálně feministická perspektiva nejvíce blíží terapeutickému paradigmatu sociální práce.

Kritika liberální perspektivy

Centrem pozornosti liberálních feministek (hlavně v 60. až 80. letech) zůstávala především veřejná sféra, zatímco politické zásahy do privátní oblasti spíše odmítaly. Tím se dostávaly do střetu s radikálními feministkami a jejich základní tezí „osobní je politické“. Ignorování důsledků genderového uspořádání v rodině pro veřejný život žen je jednou ze základních opor radikální kritiky liberálního feminismu. Dominelli (2002) v této souvislosti upozorňuje, že tím dochází k individualizaci problémů, které ženy sdílí jako skupina. Liberální feminismus se v praxi většinou orientuje na oblasti, jako jsou rovnost v zaměstnání a vzdělávání, ale neklade si otázky o genderové podmíněnosti dělby práce, kdy se přenáší privátní patriarchy do veřejné domény. Takové kritice neušla ani Betty Friedan, která při své agitaci ve prospěch vzdělávacích programů pro ženy ignoruje nespravedlivou dělbu práce v privátní sféře a její důsledky pro život žen ve sféře veřejné.

Pokud liberální přístup ignoruje skryté mocenské mechanismy zabudované ve struktuře společnosti, logicky pak přejímá stávající stereotypy ženských rolí. Podle socialistických feministek liberální přístup se svým individualismem zahrnuje předpoklad, že žena je zdrojem i řešením problému. Pak ovšem může docházet k eliminaci takových strukturálních faktorů, jako jsou genderové nerovnosti nebo chudoba a rasismus (Orme 1998). Podle Hudson, Ayensu, Oadley a Patocchi (1993) reprodukuje představu ženy jako ochránkyně domácího krbu. Tím, že je za většinu problémů účinně zodpovědná žena, přenášejí se problémy, které mohou mít strukturální původ, do nitra rodiny. Pomáhající se pak nezabývá původem a eliminací nerovností, ale naopak kontroluje ženy, nakolik plní funkce pečovatelek a hospodyň. Ve svých důsledcích bývá tento přístup kritizován jako individualistický, krátkodobý a zjednodušující (Rossiter, Prilleltensky, Walsch-Bowers 2000). Liberální feministická práce se svou prioritou v případové práci se ve svých principech až příliš blíží přístupu tzv. tradičních přístupů v sociální práci. Proto je podrobena kritice ze strany postmodernistů a postmodernistek pro uplatňování jemných mechanismů moci a ukázněvání. Tím, že se řada společenských problémů překládá do fenoménu „psy“¹³, zbavuje se společnost prostřednictvím sociálních pracovníků a pracovník odpovědnosti za řešení strukturálních problémů.

Jiným terčem kritiky je určitá exkluzivita liberálního feminismu (Orme 1998, Saulnier 1996), který má tendenci zobecňovat zkušenosti bílých žen ze středních tříd a nerozlišuje mezi nimi z hlediska třídy, rasy a sexuality. Liberál-

ní důraz na individualismus redukuje jedince na soběstačné individuum, které je abstrahováno od sociálních struktur a z nich vyplývajících závazků. Takový pohled je ovšem utopický, protože izoluje člověka od jeho sociálního kontextu, který spoluutváří životní příležitosti. Podobná kritika konfrontovala opět Betty Friedan, která ve své knize ignorovala chudé a nebílé ženy, na které se rozhodně paralela o „zlaté kleci“ nedala vztáhnout (Saulnier 1996).

Eisenstein (citováno podle Saulnier 1996) ve své knize *The Radical Future of Liberal Feminism* kritizuje liberální feminismus za to, že byl kooptován státem. Vzhledem k jeho umírněnosti je do určité míry akceptován a jeho ideje jsou prezentovány jako obecné feministické myšlení. Nicméně po praktické stránce nebylo vzato feministické myšlení vážně a k žádným zásadním změnám nedošlo.¹⁴ Podobně Jaggar (citováno podle Dominelli 2002) vyjadřuje pochybnost, zda liberální feminismus lze vzhledem k jeho akceptaci *status quo* vůbec označovat za feminismus.

Radikální feminismus

Také radikální feminismus je širokospektrální proud od separatistických směrů izolujících ženy od mužů k méně radikálním názorům. Objevil se jako reakce na sociální a politické změny 50. a 60. let a také jako určitá kritika a opozice k liberálnímu feminismu.

Vlajkovou tezí radikálního feminismu je: „Osobní je politické!“ Zastánkyně tohoto proudu tvrdí, že problémy, které jsou liberálkami považovány za privátní, mají naopak politický charakter, protože oddělení veřejného a soukromého má za úkol maskovat realitu mužské dominance.¹⁵ Například Carole Pateman (2000) kritizuje politickou manipulaci žen, která v nich budí iluzi, že sexualita je čistě privátní záležitost, čímž je maskován fakt, že tzv. sexuální smlouva¹⁶ dává mužům práva na vykořisťování ženských těl. Primárním tématem radikálních feministek je pak násilí vůči ženám, především fyzické a sexuální zneužívání (formou znásilnění, pornografie¹⁷, zákazu interrupcí, prostituce, sexuálního obtěžování), které vypovídá o dominanci a kontrole mužů nad ženami. To se odráží i v rámci aktivit sociální práce, kde dominuje na úrovni sociálních služeb zaměření na zneužívané a znásilněné ženy.

Cílem radikální feministické práce není ochrana rodiny, ale posílení žen a ochrana dětí. Tendence sociálních pracovníků a pracovníků udržet rodiny pohromadě bez ohledu na analýzu konkrétní situace vnímají radikálky jako institucionalizované násilí na ženách. Proto bojují proti genderové neutralitě jazyka – např. pojmem jako „násilí v rodině“, „zneužití mezi partnery“, „manželské násilí“ apod. – a prosazují více politický pohled. Upozorňují, že v případech, kdy dochází k bití žen nebo dětí a argumentuje se, „že mohou odejít“, se jedná o vinění obětí. Pomáhající jsou pak učeny nepředpokládat automaticky, že je v moci matky ochránit dítě bez adekvátní pomoci (Saulnier 1996).

Ženy jsou radikálními feministkami označovány za „sexuální třídu“ a patriarchát za podstatu jejich oprese. Gender je základní sociální a politickou kategorií, ze které plynou

a jsou ospravedlňovány další systémy dominance. Patriarchální struktury obsahují systém privilegií mužů, utvářených prostřednictvím politické manipulace individuální identitou, sociální interakce a strukturálního systému moci. Patriarchát je založen na biologické¹⁸ a psychologické¹⁹ opresi žen. Společnost musí být od základu proměněna²⁰, přičemž postupná změna je nepřijatelná²¹ (Saulnier 1996).

Z předchozích tezí by se dalo logicky očekávat, že radikální feministky usilují o změnu strukturální podstaty společnosti, ale místo toho převládá tendence k izolaci od této společnosti, odůvodňovaná tím, že z pozice podřízeného subjektu nelze prosazovat takové změny. Na rozdíl od liberálního feminismu není cílem radikálního proudu adaptovat ženy na sexistické struktury, ale naopak vytvářet ženské instituce přizpůsobené ženským potřebám, rozvíjet a podporovat ženskost. Vzájemná solidarita mezi ženami hraje důležitou roli v rámci všech forem pomoci. Ženy zřizují a spravují takové instituce, jako jsou krizová centra pro znásilněné ženy, azylové domy pro ženy, centra pro oběti incestu apod. Van der Vlught (1994) nazývá sociální práci vycházející z této perspektivy „genderově specifickou sociální prací“²². Na rozdíl od liberální sociální práce není cílem diferencíalistek garantovat ženám stejná práva jako mužům, ale zaručit jim „rovnost v odlišnosti“. V podstatě se jedná o strategii, která požaduje zvláštní náhled na práva a povinnosti žen. Také platí předpoklad, že pomoc je poskytována ženami ženám, i když se nejedná o naprosto rigidní pravidlo.

Jinou příčinou separatismu bývá důraz na odlišnost žen a mužů. Oproti liberálním feministkám, vycházejícím z podobnosti obou pohlaví, radikalismus zdůrazňuje rozdíly (např. zatímco muži touží po dominanci a kontrole nad druhými, ženy se orientují na spolupráci a pečovatelsví). Rovnost má být nastolena nikoliv mezi jednotlivci, ale mezi pohlavími, která tvoří „dvě těla lidství“, a proto právní a politické procedury mají nejen zajišťovat rovnost žen jako jednotlivců, ale také jako nositele zvláštní skupinové identity²³.

V rámci terapií je v první fázi kladen důraz na pochopení násilného prostředí socializace žen, které negativně ovlivňuje emoční rozvoj žen a dívek. Poznání principů fungování patriarchátu a jeho vlivu na individuální život je klíčovou fází pomoci. Ve druhé fázi jsou ženy vedeny k získání důvěry v sebe sama a ve svou vlastní kapacitu kontrolovat své životy. Existující programy jsou zaměřeny na osobní transformaci, přičemž kladou důraz na politický původ pocitů bezmoci a na „deprogramování“ podřadného statusu.²⁴

Ačkoliv je zvyšování ženského sebevědomí do určité míry zakomponováno do všech feministických přístupů, zásluhy radikálního feminismu na rozvoji skupinové práce (především svépomocných skupin) jsou považovány za jedny z nejvýznamnějších. Například skupiny orientované na změnu osobnosti poskytují prostředí, ve kterém mají ženy příležitost vyjádřit vztek²⁵ nebo nespokojenost se sexistickým systémem. V rámci genderově specifické sociální práce je cílem

naučit ženy chápat vztek a agresivitu jako pozitivní životní sílu a vést klientky ke zdravému vyjádření těchto emocí (Van der Vlugt 1994).

Řada skupinových aktivit se orientuje na oběti sexuálního násilí. Například Patricia Groves a Connie Schondel učily ženy pod heslem „incest je cvičné hřiště patriarchátu“ čelit násilí v jejich rodinách, školách a zaměstnáních. Ženy měly reflektovat důsledky misogynní kultury na své životy a propojení mezi politickou arénou a osobním životem. V jiných terapeutických skupinách je centrem pozornosti vybudovat respekt k ostatním ženám – k jejich inteligenci, podpoře a dovednostem a porozumět sobě sama a svým ženským potřebám a reflexi vlivu sexistických struktur na vlastní sebepojetí. Skupiny orientované na sociální transformaci pracují na projektech, jako jsou ženská centra, ženské noviny nebo řízení ženských zdrojů (Saulnier 1996).

Pro zásady praxe radikálního feminismu jsou typické snaha o nehierarchický přístup, rovnost mezi pracovníci a klientkou, tendence motivovat klientky k aktivitě a rozvíjet jejich potenciál a odpor vůči kontrole a dominanci.

Kritika radikální perspektivy

Přesto, že radikální feminismus měl své kořeny v aktivistických hnutích 60. let, a to především v rasově a levicově orientovaných hnutích, byl po svém vzniku kritizován ze strany feministek jiné než bílé rasy či etnika a lesbických feministek za nebezpečné zobecňování ženské podstaty. Idea „univerzálního sesterství“ ignoruje realitu rozdílných zájmů různých skupin žen. Proto například v USA afroamerické feministky kritizovaly východisko radikálního feminismu, že všichni muži profitují z patriarchátu stejně, protože tento předpoklad podle nich podceňuje vliv rasismu na život afroamerických mužů (Dominelli 2002). Na druhou stranu je třeba připustit, že taková slepota vůči rase, třídě a sexuální orientaci byla typická spíše pro počátky radikálního feminismu. V jeho současném směřování naopak dominuje reflexe všech zmíněných diferencí a snaha o eliminaci z nich vycházejících hierarchizací (Saulnier 1996). Postoje řady radikálních feministek vedou až k nepřátelství k mužům. Zatímco muži jsou demonizováni²⁶, pro ženy je typická viktimizace. Odbornice a odborníci vycházející ze sociálního konstruktivismu (např. Fawcett, Featherstone 2000, Rossiter 2000) kritizují, že zjednodušené bipolární vidění mužů a žen s hodnotovým znaménkem plus nebo minus může vést k potvrzování mužsko-ženských stereotypů.²⁷ Stereotypní vnímání ženy jako oběti je stejně nebezpečné jako jakákoliv jiná viktimizace v sociální práci. Jejím důsledkem v rovině praxe může být rezignace na vedení klientky k vlastní aktivitě řešit problém: „Vždyť ona je oběť, tak jí musíme pomáhat!“ Potom místo pomoci přichází zneschopnění. Na tuto skutečnost upozorňuje i Orme (1998), která považuje za slabinu takové praxe preferenci důrazu na pochopení příčin oprese na úkor hledání cesty, jak se jí postavit. Pomáhající, uplatňující viktimizaci, má větší tendenci zapomínat na kontrolní úlohu sociální práce a preferuje jednostranně pomoc. Bezvýhradně akceptuje stanovisko ženy,

aniž by si individuálně ověřoval(a) fakta. Podobně Badinter (2004) kritizuje, že pro radikální feministky jsou v důsledku diferencialismu tabu témata jako ženské násilí a kriminalita.²⁸

Dominelli (2002) upozorňuje na překvapivou slabinu praktické sociální práce radikálních feministek v časté jednostrannosti pomoci. V rámci modelu sociálního fungování je závazkem sociální práce mobilizovat kapacitu klienta/klientky a zároveň vytvářet společenské podmínky pro tento cíl. Ale rezignace radikálních feministek na strukturální změny vede k faktické preferenci terapeutické práce. Tak v situacích, kdy by ženy potřebovaly dlouhodobou komplexní pomoc, přicházejí pouze paliativní opatření, jako například poskytnutí dočasného azylu pro týranou ženu.

Socialistický feminismus²⁹

Socialistický feminismus začal zejména v USA pronikat do sociální práce na začátku 70. let. Socialistické feministky chápou ženy jako třídu³⁰, která se podílí na výrobě v domácnostech. Vzhledem k tomu, že hodnoty jsou určovány stále penězi a ženská práce má tendenci produkovat spíše užitnou než směnnou hodnotu nebo nadhodnotu, ženy jsou lokalizovány mimo systém produkce, z čehož vyplývá i jejich sekundární status. Socialistické feministky ale upozorňují, že i přesto je domácí neplacená práce žen paradoxně podmínkou přežití kapitalismu. Proto bylo cílem většiny společností kontrolovat ženské reprodukční schopnosti, neboť to byla cesta k ovládnutí společenských zdrojů. Kdyby ženy odmítly bezplatně pracovat, kapitalismus by se zhroutil, proto žádají, aby byl prozkoumán a přiznán obrovský rozsah domácích prací, kterými ženy přispívají k růstu ekonomiky³¹ (Saulnier 1996).

Pozornost teoretiček socialistického feminismu je upřena na kritiku kapitalismu a sociálního státu. V praxi sociální práce se tato zaměřenost projevuje v preferenci strukturálních změn, takže se tento přístup nejvíce přibližuje reformistickému paradigmatu sociální práce. Například Hanmer a Statham³², které vytvořily jednu ze základních metod vycházejících ze socialistického feminismu, tzv. „práci zaměřenou na ženy“³³, definují jako jeden z klíčových principů této metody analýzu politického kontextu situace a práci na změně tohoto kontextu. Podobně Dominelli a McLeod (1989), které nazývají svůj přístup „feministickou sociální prací“, zakládají tento přístup především na redefinici sociálních problémů a z ní vycházejících sociálních a politických změn. Za důležitou metodu považují komunitní práci orientovanou na politické aktivity.

Pierson (1991) kategorizuje socialistickou kritiku sociálního státu do tří bodů: jednak je to již zmíněný podíl ženské neplacené práce na tvorbě hrubého národního produktu. Profit kapitalismu plyne nikoliv pouze ze snižování mezd, ale také z institucionalizovaného tlaku na ženy, aby setrvaly v domácnostech závislých na ženské práci. Proto jsou podporovány tradiční rodinné domácnosti, čemuž slouží řada opatření či opominutí (např. daňová zvýhodnění manželů nebo absence služeb kolektivní péče o děti). Především so-

ciální politika založená na principu subsidiarity vede k přemístování společenské odpovědnosti na bedra žen.³⁴

Na základě předchozí kritiky se socialistické feministky snaží podobně jako radikální proud demaskovat „posvátnost“ rodiny. Upozorňují, že stávající variace k nukleární rodině, které jsou konzervativci označovány jako deviance, by měly být považovány za normální adaptaci rodiny na změnu sociálních podmínek. Sociální politika by se měla více než na uspokojování potřeb nukleární rodiny zaměřit na zprostředkování přístupu k práci a na podporu všech typů rodin ze strany veřejných institucí s důrazem na ty nejzranitelnější a nejchudší. Centrem pozornosti socialistických feministek jsou zvyšování ekonomických možností žen, rozvoj jejich uplatnění na pracovním trhu, zvyšování mezd a zlepšování jejich pracovních podmínek.

Úkolem sociálních pracovníků a pracovníků je zpochybňovat a bojovat proti genderovým stereotypům předpokládajícím odpovědnost ženy za péči o rodinu. Významným přínosem je kritika psychologie dítěte³⁵, která svým stereotypizujícím důrazem na význam časného dětství a tlakem na permanentní přítomnost matky u dítěte slouží jako nástroj ženského utlačování (Saulnier 1996).

Druhým bodem kritiky je podle Piersona (1991) podíl ženské placené práce na výdajích sociálního státu. Jde především o to, že sektory práce zabezpečované ženami jsou dotovány nižšími příjmy a ženy slouží jako rezervoár levné pracovní síly. Třetím zdrojem kritiky je snižování výdajů sociálního státu. To dopadá především na ženy, které se mohou ocitnout v pozici svobodné a rozvedené matky a také kvůli nižším příjmům v zaměstnání pobírají většinu sociálních dávek a služeb.

Feminizace chudoby, která vyplývá z obou předchozích bodů, je důvodem, proč socialisticky založené sociální pracovníce kritizovaly liberální terapeutky za převádění problémů strukturálního původu do jazyka založeného na schopnostech a neschopnostech jedinců zacházet se zdroji. Tento přístup zdůrazňuje nezbytný posun za případovou práci a věnuje primární pozornost její opresivní funkci, nicméně v jeho počátcích začala rezignace na individuální formy práce vést (při obtížnosti prosazovat změny společenského charakteru) k určité impotenci pomáhajících, kdy v určité fázi nemohla sociální pracovníce pro klientku udělat vůbec nic. Praktické přístupy reagovaly na tento nedostatek kompromisem, kdy začala hrát hlavní roli v řešení problémů klientek skupinová práce. Například již výše zmíněné Hammer a Statham obohatily svou „práci zaměřenou na ženy“³⁶ o skupinové aktivity orientované na zhodnocování ženských zkušeností a zdrojů, na vymaňování žen z pečovatelské role a závislosti na muži, na obnovu kontroly nad vlastním životem apod. Jejich přístup klade důraz také na znalosti sociálních pracovníků a pracovníc, týkající se dominujícího pojetí sociální role ženy (které jsou primárně definovány genderem, zatímco muži zaměstnáním) a důsledků, které to pro ženy má (podřízenost, závislost, inferiorita, povinnost pečovat apod.), a na sebereflexi pomáhajících ohledně vlastních genderových stereotypů (Payne 1997). Podobně Domine-

li a McLeod (1989) rozvíjejí skupinovou terapii zaměřenou na „emoční fungování žen.“³⁷ Vycházejí sice z předpokladu, že neadekvátní ženské pocity jsou důsledkem politických a sociálních podmínek, ale koncipují přístup, který umožňuje ženám prostřednictvím sdílení vztahů s jinými ženami odstranit jejich inferiorní status.

Významným tématem, které přinesly socialistické feministky do sociální práce, je důraz na výzkum důsledků hegemonní maskulinity pro vztahy mužů a žen, který je užitečný při práci s pachateli domácího násilí nebo v probaci. V tom se výrazně odlišují od radikálně založených pracovníc, které spoluprací s muži v takových situacích odmítají (Dominelli 2002).

Určitým terminologickým paradoxem je, že řada autorů a autorek pod názvem „feministická sociální práce“ míní výhradně socialistický přístup (např. Dominelli, McLeod 1989, Paquet-Deehy 2005).³⁸

Kritika socialistické perspektivy

Kritika socialistické perspektivy přichází z několika stran: stejně jako v případě radikálního feminismu byl i pro počátky socialistické perspektivy charakteristický bílý etnocentrismus. Stejně jako na všechny předchozí přístupy lze i zde aplikovat výtky postmoderních či poststrukturalistických feministek poukazujících na důsledky zachování identit muže a ženy, protože takové bipolární vidění světa vždy povede k hierarchizaci moci.³⁹ Za chybný je také považován předpoklad, že zrušením kapitalismu dojde k zániku patriarchy, protože historická analýza ukazuje, že mužská nadvláda prostupovala všechny společnosti a v jejich rámci všechny třídy – nejchudší i nejbohatší. V rovině praxe se radikálně smýšlející pomáhající dostávají do začarovaného kruhu, neboť jejich moc a zdroje vycházejí ze sociálního státu, který je ovšem nástrojem kapitalismu. Je pak etické zprostředkovávat pomoc skrze nástroj vykořisťování?

Postmodernistický⁴⁰ feminismus

Postmoderna začala vstupovat do sociální práce v první polovině 90. let. Zásadní otázku ohledně jejího poslání položil roce 1994 Howe (citováno podle Parton, Marshall 1998): Jestliže je sociální práce dítě moderny, existují nějaké pevné principy, které by definovaly její podstatu ve světě nejistoty?⁴¹ Fook (2000) klade otázky morální vize sociální práce: Kterým hodnotám má vlastně sloužit? Existuje vůbec systém obecně platných sociálních hodnot?

Postmodernistický feminismus analyzuje, jak jsou ženy ovlivňovány sociálním světem, zkoumá, jakou roli má vazba mezi mocí a věděním ve způsobech ženského přemýšlení o sociálním světě a představuje cesty, kterými může být společnost transformována. Centrem zájmu je analýza jazyka jako nástroje tvorby sociální reality, čímž otevírá diskusi o vztahu mezi jazykem, poznáním a mocí. Například Patricia Hill Collins přišla v rámci případové práce s projektem sebedefinování jako cesty ke zplnomocnění. Tím, že se žena⁴² naučí samu sebe definovat v pozitivních významech a tuto sebedefinici veřejně prezentuje, mění svět. Sebedefi-

nování vede k sebekontrolě a v tom spočívá posílení pozice žen (Saulnier 1996).

Cestou, jak porozumět sociální realitě, je „dekonstrukce“ – tedy odhalování procesu tvorby významů. Jako příklad může sloužit „kolektivní práce s pamětí“⁴³, což je metoda určená k rozrušení genderové socializace. Na základě vzpomínek a příběhů je hledáno, jak lidé přijímají objektivní struktury. Sdílením a srovnáváním vzpomínek z vlastních životů různé skupiny odkrývají principy tvorby hegemnické ideologie ve svých životech. Premisou je, že vše, co si lidé pamatují, je významné pro formování jejich identity. Pak jsou ukázány cesty, jak lidé sami participují na své socializaci, a jejich potenciál zasahovat do ní a dále měnit svět. Tím, že se učiní vědomým to, co bylo dříve nevědomé, jsou lidé schopni rozvíjet odpor vůči tzv. normalitě. Například muži ve vzpomínkách často popisovali svou účast na reprodukci dominance heterosexuality (Pease 2000).

Cílem není osvobození ženy jako skupinové identity, ale emancipace ze samotných patriarchálních kategorií „žena“ a „muž“, které jsou považovány za sociální konstrukci. Orientuje se především na analýzu jazyka tvořícího gender, na odkrytí mocenských aspektů poznání a na bourání tzv. univerzálních pravd o ženách a mužích. Z této perspektivy kritizuje ostatní feministické proudy, které stále lpí na dualitě světa⁴⁴. Analýzu genderu a sexuálních rozdílů navrhuje postmodernistický feminismus nahradit pluralitou diferencí. Klientky a klienti mají být vnímáni jako řada rozdílných lidských subjektů, sociálně konstruovaných rozdílným kulturním zázemím do různě utvořených sociálních identit. Důraz je tedy kladen na nutnost sledovat komplexitu praktických situací.

Postmodernistky reflektují krizi tzv. objektivního poznání.⁴⁵ V souladu s velkými modernistickými příběhy mají sociální pracovnice tendence zobecňovat a kategorizovat své klientky a klienty. Tak dochází podle tzv. vědeckých teorií k řadě úkonů, rozhodnutí a opatření, které nejsou adekvátní jedinečnosti situace. Příklady jsou diskurs o svobodných matkách⁴⁶ nebo mýtus, že prostitutku nelze znásilnit. Jakékoliv pokusy o objektivizaci vedou vždy k radikálním zjednodušením a v rámci sociální práce k nepravdivým diagnózám (Janebová 2005a).⁴⁷

Postmodernistická sociální práce klade důraz na mocenskou sebereflexi pomáhajících. Sociální pracovníci a pracovnice by sami sebe měli vnímat jako aktéry sociální situace, tudíž jako potenciální zdroj oprese a reflektovat tyto své mocenské tendence. Ty mohou vyplývat nejen z jejich vlastních soukromých zájmů a předpokladů, ale také ze sociálních pozic – především z pozice příslušnic a příslušníků bílé střední třídy. Proto je kladen důraz na „pozičnost“ – vědomí kontextu, ze kterého mluvčí vychází. Jde o vědomý odpor k působení moci – tzv. praxi svobody, o jakési vymanění se z institucí, znamená to klást si otázky, jak naše sociální pozice ve společnosti ovlivňuje limity v naslouchání a rozumnění příběhům klientky či klienta. Postmodernistická expertiza je tedy více založena na sebepoznávání než na porovávání (Rossiter 2000).

Nejistotu vnímají jako pozitivní kvalitu. Oproti tradičně orientovaným pomáhajícím postmodernistky a postmodernisté považují nejistotu při hledání řešení za znak profesionality. Nejistota znamená otevřenost, kladení si stále nových otázek, sebereflexi a reflexi situace, zkrátka jde o cestu k minimalizaci systematických chyb v sociální práci (Fook 2000). Jinou podmínkou kvalitní práce je dialog. Jakékoliv rozhodnutí by mělo vzniknout v otevřeném, vzájemném a propojeném dialogu, kde dostanou obě strany komunikace svobodný prostor pro svá vyjádření. Postmodernistická sociální práce nahlíží na etiku práce z mnohem širšího hlediska, než činí konvenční profesionální etika. Hledá působení moci a privilegií v sociálních vztazích, pojmenovává strach a jeho zdroje, věnuje pozornost vztahu mezi etikou a svobodou – konkrétně otázkám, kdo se bojí mluvit a proč? Odpovědnost za etiku je rozšířena i na organizace, protože etika zahrnuje i aktivity zaměřené na snižování strachu v organizacích a budování kultury organizací (Rossiter 2000).

Kritika postmodernistické perspektivy

Když postmodernistky vnímají všechny interpretace jako sobě rovné a popírají hierarchii diskursu, podle ostatních feministických proudů tím zakrývají mocenské rozdíly a odsouvají gender do neviditelné pozice. Pak je kladena otázka, jak lze vystavět feministickou politiku, když je dekonstruován ženský subjekt. Pokud jsou všechny generalizace zahrnující ženy sociálně konstruované, pak nezbyvá, než se vrátit k individualistické politice. Neexistují-li ženy, neexistuje ani útlak žen. Se ztrátou obecných kategorií ztrácejí feministky základnu pro požadavky práv a služeb pro ženy a pro výzvu ke změně nerovné distribuce zdrojů mezi muže a ženy (Saulnier 1996). Podobně Dominelli (2002), vycházející ze socialistické perspektivy, kritizuje předpoklad neomezené kapacity jedinců působit na společnost a z toho vyplývající individualismus. Nesouhlasí s pohledem, že individuální práva se ztrácejí v kolektivních, a upozorňuje na apolitičnost postmodernismu, který anuluje ženskou solidaritu a potenciál ke kolektivním akcím. Postmodernistky kontrují, že popírání kategorií (muž a žena) je jejich cílem, nicméně zároveň je pro ně gender relevantní jako politická pozice a východisko aktivismu (Saulnier 1996).

V rámci sociální práce uvádí Laan (1998) tendence postmodernistické perspektivy sociální práce k terapeutizaci a subjektivizaci. To může vést k rezignaci na poslání profese sociální práce, kterým je skloubit požadavky společnosti s potřebami a zájmy lidí, protože jsou jednostranně a nekriticky preferovány perspektivy klientů a klientek. S tím souvisí i zatím nenalezené odpovědi na otázky Fook a Howa o budoucnosti a odpovědnosti sociální práce a otázka další: jak redefinovat profesionální závazek sociální práce v situaci, kdy je financována z veřejných zdrojů?

Závěr

Česká sociální práce je téměř nedotčena feministickými perspektivami. Je vhodnější hovořit o práci se ženami spíše než o feministické sociální práci. Vznikla zde celá řada organi-

zací pomáhajících ženám především s problémy domácího násilí a prostitute. Tyto organizace většinou fungují velice profesionálně, nicméně otevřeně nedeklarují svá teoretická východiska. Na druhou stranu nelze takovou absenci jasně označit za nedostatek, vzhledem k tomu, že i v zahraniční praxi sociální práce stále více převládá pragmatický eklecticismus, kdy praxe přebírá především to, co „funguje“. Na úrovni politiky jsou tvořeny koncepce k prosazování rovnosti žen a mužů, vycházející hlavně z liberální perspektivy, a pomalu se prosazují s menším či větším úspěchem gender mainstreamingové strategie. Zatím je jejich podpora ze strany institucí spíše formální, když jsou chápány především jako podmínka bytí v Evropské unii. První vlaštovky na úrovni teorie a výzkumu se objevují na úrovni bakalářských a diplomových prací studentek sociální práce.

Praxe v organizacích, které se nezaměřují přímo na ženy, je zatím spíše plná stereotypních očekávání a postupů ze strany sociálních pracovníků a pracovníků. Více či méně zřetelné znevýhodňování žen, ale i mužů, ukazuje potřebu feministické analýzy a rozvoje nových teorií i v rámci české sociální práce. Nemusí jít nezbytně o přebírání „čistých modelů“ ze zahraničí. Nicméně schopnost navázat na to, co je užitečné, a poučit se z chyb, které byly odhaleny, může cestu k rovnosti žen a mužů usnadnit. I když pouze za předpokladu, že budování feministické sociální práce bude součástí širších sociálních změn.

Literatura

- Badinter, E. 1998. *Materská láska*. Bratislava: Aspekt.
- Badinter, E. 2004. *Tudy cesta nevede*. Praha: Karolinum.
- Denney, D. 1998. *Social Policy and Social Work*. Oxford: Clarendon Press, s. 113–160.
- Dominelli, L., McLeod, E. 1989. *Feminist Social Work*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: MACMILLAN Press.
- Dominelli, L. 2002. *Feminist Social Work Theory and Practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York: Palgrave, s. 17–36.
- Fawcett, B., Featherstone, B. 2000. „Setting the Scene: an Appraisal of Postmodernism, Postmodernity and Postmodern Feminism.“ Pp. 5–23 in Fawcett, B., Featherstone, B., Fook, J., Rossiter, A. *Practice and Research in Social Work. Postmodern Feminist Perspectives*. London and New York: Routledge.
- Fook, J. 2000. „Deconstructing and Reconstructing Professional Expertise.“ Pp. 104–119 in Fawcett, B., Featherstone, B., Fook, J., Rossiter, A. *Practice and Research in Social Work. Postmodern Feminist Perspectives*. London and New York: Routledge.
- Friedan, B. 2002. *Feminine Mystique*. Praha: Pragma.
- Hašková, H. 2002. „Mateřství v neúplných rodinách.“ *Gender – rovné příležitosti – výzkum*, č. 4.
- Hudson, A., Ayensu, L., Oadley, C., Patocchi, M. 1993. „Practising Feminist Approaches.“ Pp. 93–105 in Hanvey, C., Philpot, T. *Practising Social Work*. London and New York: Routledge.
- Janebová, R. 2005a. „K čemu je sociálním pracovníkům teorie aneb postmoderní feministická perspektiva o „križi poznání“.“ S. 69–78 in *Možnosti sociální práce na počátku 21. století*. Hradec Králové: KSPSP UHK.
- Janebová, R. 2005b. „Otázky moderní feministické sociální práce: Emancipatorní, nebo genderově specifická sociální práce?“ *Sociální práce*, č. 3, s. 86–98.
- Janebová, R. 2006. „Gender aspekty v sociální práci s rizikovou mládeží.“ S. 52–66 in *Riziková mládež v současné společnosti*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Miller, D. C. 1990. *Women and Social Welfare. A Feminist Analysis*. New York: Praeger Publishers.
- Orme, J. 1998. „Feminist Social Work.“ Pp. 218–228 in Adams, R., Dominelli, L., Payne, M. *Social Work. Themes, Issues and Critical Debates*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York: Palgrave.
- Paquet-Deehy, A. 2005. *Training Social Workers in a Feminist Approach to Conjugal Violence: Summary*. Ottawa: National Clearinghouse on Family Violence.
- Parton, N., Marshall, W. 1998. „Postmodernism and Discourse Approaches to Social Work.“ Pp. 240–250 in Adams, R., Dominelli, L., Payne, M. *Social Work. Themes Issues and Critical Debates*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Palgrave.
- Pateman, C. 2000. *Sexuální zmluva*. Bratislava: Aspekt.
- Payne, M. 1997. *Modern Social Work Theory*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: MACMILLAN Press, pp. 238–265.
- Pease, B. 2000. „Researching Profeminist Men’s Narratives: Participatory Methodologies in a Postmodern Frame.“ Pp. 136–158 in Fawcett, B., Featherstone, B., Fook, J., Rossiter, A. *Practice and Research in Social Work. Postmodern Feminist Perspectives*. London and New York: Routledge.
- Pierson, CH. 1991. *Beyond the Welfare State*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Rossiter, A. 2000. „The Postmodern Feminist Condition: New Conditions for Social Work. Pp. 24–38 in Fawcett, B., Featherstone, B., Fook, J., Rossiter, A. *Practice and Research in Social Work. Postmodern Feminist Perspectives*. London and New York: Routledge.
- Rossiter, A., Prilleltensky, I., Walsch-Bowers, R. 2000. „A Postmodern Perspective on Professional Ethics.“ Pp. 83–103 in Fawcett, B., Featherstone, B., Fook, J., Rossiter, A. *Practice and Research in Social Work. Postmodern Feminist Perspectives*. London and New York: Routledge.
- Saulnier, C. F. 1996. *Feminist Theories and Social Work. Approaches and Applications*. New York: Haworth.
- Van der Laan, G. 1998. *Otázky legitimizace sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity.
- Van der Vlucht, I. 1994. „Female Social Work or Gender-specific Social Work with Women and Girls?“ Pp. 18–23 in Hesser, K. E., Koole, W. *Social Work in the Netherlands: Current Developments*. Utrecht: SWP.
- Van Den Bergh, N. 1995. „Feminist Social Work Practice: Where Have We Been... Where Are We Going?“ Pp. xi-

xxxix in Van Den Bergh, N. *Feminist Practice in the 21st Century*. Washington: NASW Press.

Wolf, N. 2000. *Mýtus krásy*. Bratislava: Aspekt.

Poznámky

1 Pokud hovořím o sociální práci, vycházím z definice založené na sociálním fungování, kdy je cílem pomáhajících harmonizovat kapacitu klientek a klientů s požadavky společnosti. Logicky pak pod aktivity sociální práce spadají i aktivity na makroúrovni, tedy i na úrovni sociální politiky, ať již komunální nebo státní.

2 Pod pojmem tradiční sociální práce je myšlena práce primárně nereflektující gender jako specifický aspekt reflexe situace.

3 První tři vymezila Banks v roce 1981 jako klíčové proudy druhé vlny feministického myšlení (Dominelli 2002). Dominelli doplňuje tuto typologii o postmodernistickou perspektivu. Naopak v kontextu USA odmítá vydělování hnutí afroamerických žen neboli „womanismu“ (sama autorka nazývá toto hnutí „black feminism“) jako další kategorie, protože taková tendence ignoruje politické kořeny jednotlivých feminismů (tedy, že afroamerické feministky mohou být liberálky, radikálky, socialistky nebo postmodernistky).

4 Jiné typologie feministických přístupů v sociální práci jsou založeny například na vztahu k esencialismu (např. Van der Vlugt 1994), na vztahu k univerzálním principům a dichotomnímu myšlení (např. Van Den Bergh 1995, Fawcett, Featherstone 2000, Rossiter 2000) nebo doplňují jako klíčové kritérium rasový pohled na sociální práci (Denney 2002). Vedle výše uvedených teorií lze nalézt řadu dalších perspektiv, jako jsou např. lesbické feministické teorie, kulturní a ekofeministické teorie, africkoamerické ženské myšlení (womanism), globální feminismus atd., které se také prolínají do sociální práce.

5 Především z hlediska vzniku a vývoje jednotlivých proudů. Vedle toho byly užity prameny britské, kanadské a holandské.

6 Zatímco ve Spojených státech stojí pojem „liberální“ v opozici vůči konzervatismu, v Evropě je původní politická filozofie liberalismu s konzervatismem silně propojena. Takže zatímco obyvatelé a obyvatelky USA si pod liberalismem představí obhajobu vládních intervencí, Evropanům a Evropankám v souladu s jeho historickým významem naběhne před očima vize minimalizace zásahů státu do občanských svobod. Vzhledem k tomu, že tento text vypovídá především o americkém feminismu, je zde třeba chápat pojem „liberální“ jako otevřenou podporu vládních intervencí při zachování stávajících sociálních struktur.

7 V anglickém originálu je používám termín „welfare“.

8 Tomuto trendu je ekvivalentní posun od liberálního minimalismu státních intervencí k egalitářsky a sociálně orientovanému liberalismu směřujícímu ke kulturní pluralitě a individuální svobodě i za cenu rozkladu patriarchální rodiny. Mezi jednotlivými frakcemi liberálních feministek existuje řada rozporů: například konzervativnější část upozorňuje na sporné důsledky tzv. právní ochrany žen, kte-

rá je vylučuje z lépe placených pracovních míst, zatímco levicověji orientovaná část liberálních feministek si zrušení těchto práv nepřeje a naopak navrhuje, aby tato práva byla rozšířena i na muže, čímž bude dosaženo rovnosti příležitostí. V českém kontextu této polemice odpovídala například situace, kdy docházelo ke kritice § 154 zákoníku práce č. 65/1965 Sb. na základě ustanovení, že těhotné ženy a ženy pečující o děti do věku osmi let smějí být vysílány na pracovní cestu mimo obvod obce svého pracoviště nebo bydliště jen se svým souhlasem, což vede k menšímu zájmu zaměstnavatelů o tyto zaměstnankyně. Ze dvou alternativ – zrušení daného paragrafu nebo jeho rozšíření i na muže – zatím vítězí druhá, když návrh Zákoníku práce z roku 2005 rozšířil toto právo i na muže v § 243.

9 Feministická liberální teorie navazuje například na Mary Wollstonecraft, která v 18. století upozorňovala na překážky v ženském vzdělávání a na nerovné ekonomické příležitosti, v 19. století bylo hlavním tématem popírání základních občanských práv žen a ve 20. století kritika směřovala k nedostatku rovnosti v politické oblasti (právo volit a právo politické reprezentace), ke státním zásahům do ženských reprodukčních práv (např. práva na antikoncepci a na interrupce) a v nedávné době se stávají cílem rovná sociální práva pro muže a ženy (Saulnier 1996).

10 Nejde o fundamentální změnu společnosti, ale o rovnou participaci s muži. Stávající sociální struktury mají být zachovány (za předpokladu, že splňují podmínku rovnoprávnosti pro obě pohlaví), ale v jejich rámci musí proběhnout emancipace žen, aby i ony mohly využívat svých práv stejně jako muži.

11 Například v USA dosáhly úspěchů v právní úpravě všech těchto situací.

12 V originále „casework“.

13 Postmodernisté a postmodernistky fenoménem „psy“ označují psychologizaci problémů, bez ohledu na to, zda je jejich původ sociální nebo individuální. Převádění objektivních příčin do osobní odpovědnosti skrze metodu rozhovoru a dotazování vede k ukázněvání klientů. V podstatě se jednalo o reakci na idealizaci terapeutických metod v 70. letech 20. století, které byly prezentovány jako mocensky neutrální a jejichž neutralitu zpochybnil ve svých dílech především Michel Foucault (Van der Laan 1998).

14 Konflikt mezi představou liberálního individualismu a realitou utlačování „sexuální třídy“ žen je natolik evidentní, že by se měly ženy vidět více jako třída než jako individua, a tomu by měla odpovídat i větší radikalizace feminismu. Zmíněná autorka také tuto radikalizaci předvídala a přisuzovala ji širšímu zapojení žen na trhu práce, kdy se teprve jasně projeví, že privátní závazky z nich dělají sekundární pracovní sílu – tedy že jsou skutečně „sexuální třídou“ (Miller 1990).

15 Liberální požadavek na nevměšování státu do soukromého světa rodiny podle nich nereflektuje dopady „nastavení“ privátního světa na veřejný život žen. Například manželství pak popisují jako formalizaci ženského pronásledování (Saulnier 1996).

16 Jedná se o prvotní smlouvu, která je předpokladem smlouvy společenské.

17 Asi nejznámější je práce Andrey Dworkin, která označuje pornografii za odraz sociální reality. Ženy jsou v ní prezentovány jako sexuální objekty, které těší mučení a bolest. Ženská sexualita je určena k uspokojování mužských sexuálních potřeb, ale opačný vztah nefunguje. Proto ještě spolu s Catherine MacKinnon bojovala za zákaz pornografie. Nicméně, ne všechny radikální feministky preferovaly takto radikální řešení, řada z nich považovala vydání zákazu za nepřijatelné cenzorství (Saulnier 1996).

18 Prostřednictvím racionalizace biologických rozdílů dochází k nastolení mužské dominance, když jsou neadekvátně přenášeny biologické zákonitosti do sociálních institucí a je používán argument „přirozenosti“ sociálního řádu (Saulnier 1996).

19 Psychologická kontrola je založena na internalizaci mužských opresivních sdělení. Ženská osobnost i sexualita jsou tak přizpůsobovány k uspokojování spíše mužských než ženských potřeb (Saulnier 1996).

20 Je třeba změnit celý sociální systém, na kterém stojí sexismus s jeho institucemi práva, tradic, ekonomiky, vzdělání, náboženství, vědy, jazyka, médií, sexuální morálky, dětské péče, domácí práce a každodenních interakcí, aby zanikla moc mužů nad ženami (Saulnier 1996).

21 Jedná se o antititezi vůči liberálním feministkám, které preferují změnu pozvolnou.

22 V originále „gender-specific social work“. Van der Vlugt (1994) staví tento proud do protikladu k „emancipatorní sociální práci“, která je zaměřena na zvyšování sebevědomí a autonomie žen a snižování mocenské nerovnosti mezi muži a ženami. Jejím cílem je redukce či eliminace důsledků genderové socializace, v rámci které jsou ženy učeny být orientovány vztahově na úkor vlastní autonomie. Cílem tohoto přístupu je integrace žen do rovnoprávné společnosti.

23 Pro svůj předpoklad o odlišné přirozenosti mužů a žen bývá radikální feminismus označován jako diferenční.

24 Například v případě poruch příjmu potravy vytvořila platformu pro pochopení příčin vzniku mentální anorexie u žen Naomi Wolf ve své knize *Mýtus krásy* (2000), kde identifikuje tzv. „mýtus krásy“ jako zdroj institucionálního útlaku žen. Prostřednictvím politického tlaku na vzhled ženského těla dochází k pacifikaci žen a ke kolonializaci soukromé ženské reality. Takové poznání užité v terapii může mít osvobozující potenciál. Právě teorií Wolf se inspirovala řada svépomocných ženských skupin, které vyslyšely její výzvu ke vzájemné solidaritě a sdružování jako cestě ke zničení cenzury ženských těl.

25 Vztek a agresivita jsou považovány za žádoucí u mužů, nikoliv u žen. Ženy jsou socializovány potlačovat svou agresi, což může způsobit řadu problémů, jako jsou například pocity viny, pokud se neovládou. Ženská agresivita bývá onálepkována jako hysterie nebo neuróza. V rámci genderové specifické sociální práce je pak třeba agresivitu chápat jako pozitivní životní sílu a vést klientky k takovému sebepojetí, aby pro ně nebylo destruktivní (Van der Vlugt 1994).

26 Radikální feministka Andrea Dworkin dokonce prosazuje názor, že rozdíl mezi normálním mužem a kriminálním je ten, že toho prvního nikdo při trestném činu nepřistihl (Dominelli 2002). Rizikové a kriminální chování je vůbec viděno jako typické pro muže a odpovídá tomu i nabídka sociálních služeb (Janebová 2006).

27 V patriarchální interpretaci světa jsou takovými protiklady pasivní/aktivní či racionalita/iracionalita, samozřejmě s negativní konotací v neprospěch žen. Zatímco diferencalistky znamenka obracejí, příkladem může být situace, kdy přisuzují ženám nálepky jako „dávající“ (muž je v opozitu „beroucí“) či „obět“ (muž je „násilník“), přičemž důsledkem zůstává potvrzení žen v jejich pozicích pečovatelek a mužů v pozici nekompetentních rodičů. Řada diferenčních feministek se definuje výlučností ženy jako matky, hovoří o podstatě ženství v mateřství. Nelze pominout, že řada současných matek naopak definuje mateřství „jako pěknou dřinu“ a existenci „mateřského pudu“ silně zpochybňuje (Janebová 2005b). Zpochybnění přirozenosti mateřského pudu se věnovala například francouzská feministka Elizabeth Badinter v knize *Materská láska* (1998).

28 Tato témata naopak přinesly do sociální práce postmodernistické feministky.

29 Lze rozlišit dva základní proudy socialistických feministek, které se liší v názorech na spojitost či oddělenost kapitalismu a patriarchátu. Zastánkyně duálního vztahu zkoumají třídní a sexuální utlačování každé zvlášť, zatímco druhá skupina vidí patriarchát jako důsledek třídního uspořádání. V teoriích feminismu bývá rozlišováno mezi socialistickým a marxistickým feminismem. Nicméně vzhledem k tomu, že i sama Dominelli (2002), jejíž typologie byla pro konstrukci tohoto článku klíčová, tvrdí, že hranice mezi oběma proudy je velice úzká a odlišnost spočívá především v preciznější propracovanosti ekonomické teorie ze strany marxistek, rozhodla jsem se používat pouze termín „socialistický feminismus“. Podobně postupují i jiní autoři z oblasti sociální práce, kteří tyto proudy spojují pod název pouze jednoho z nich (např. Saulnier 1996, Denney 1998, Orme 1998).

30 Většinou vycházejí z kritiky Marxe a Engelse, kteří ženy ve svých teoriích ignorovali, protože předpokládali, že nemají vztah k procesu výroby (Saulnier 1996).

31 Řešení jsou hledána různá: jedno je platit ženám za práci v domácnostech, nicméně protiargumentem je to, že by tak došlo k segregaci žen do jejich domovů. Jiným návrhem je přesunout privátní produkci domácností do veřejné výroby. Radikálněji orientované feministky navrhují osvobodit ženy od jejich reprodukčních schopností, k čemuž by měl přispívat výzkum mimotělních těhotenství (Saulnier 1996).

32 Nicméně přístup obou autorek odpovídá spíše poradenskému než reformistickému paradigmatu, protože jsou kladeny do rovnováhy práce s klientem či klientkou a práce s prostředím. Tento přístup do sebe má vkomponovány prvky případové práce, a dokonce lze identifikovat i postmodernistická východiska.

33 Anglicky „women centred practice“.

34 Dominelli (2002) k tomu uvádí praktický příklad, kdy sociální pracovnice, poskytující poradenství klientce ohledně služeb pro její nemocnou matku, opakovaně zdůrazňovala otázku, jak klientka ještě může pomoci matce a naopak zcela ignorovala povídání klientky o jejím bratrovi, který matce také aktivně pomáhal. Vycházela z genderového stereotypu, že pečovatelská role náleží ženám.

35 Psychologické disciplíny obecně mají jasnou tendenci nadřazovat zájmy dětí nad zájmy matek, místo snahy o jejich harmonizaci.

36 Více k tomuto přístupu viz Janebová (2005b).

37 Autorky používají anglického výrazu „emotional welfare“, což je poměrně obtížně přeložitelný výraz do českého jazyka.

38 Je to pravděpodobně dáno tím, že největší část praktických přístupů vycházela právě z této perspektivy.

39 „Dokud nedojde k dekonstrukci světa kategorizovaného podle pohlaví a současně nebudou konstruovány nové jedinečné a pluralitní identity, vždy budou existovat genderové stereotypy. Také kritizují nedostatečnou reflexi moci, protože práce zaměřená na ženy končí své otázky o moci ve fázi sebereflexe sociálního pracovníka, ale neklade si již otázky, či zájmy stojí za stávajícími konstrukcemi tzv. reality“ (Janebová 2005a).

40 Adjektivum „postmodernistický“ jsem zvolila vzhledem k tomu, že postmodernitou bývá podle Fawcett a Featherstone (2000) označována široká škála změn charakterizující současnou západní společnost, zatímco postmodernismus je teoretická pozice zaujímaná ke společenským jevům.

41 Aneb pokud moderní slib ustavení řádu, jistoty a bezpečí nebyl naplněn a narůstá pocit, že neexistují žádná univerzální kritéria jako pravda reprezentovaná vědou nebo spravedlnost reprezentovaná etikou, jaká je budoucí role sociální práce (Parton, Marshall 1998)?

42 Autorka se primárně zabývá afroamerickými ženami.

43 V angličtině „collective memory-work“.

44 Gender by naopak měl ztratit ve společnosti svůj význam, protože jakákoliv kategorizace a zdůrazňování rozdílů v důsledcích vedou ke konfliktům a hierarchiím (Saulnier 1996).

45 Dochází k tomu na základě reflexe sociální konstrukce reality. Pokud jsou svět, lidé a veškeré vědění považováni za produkty komunikačních procesů, pak existuje nekonečná řada realit závislých na jednotlivých kontextech.

46 Hašková (2002) v této souvislosti popisuje, jak jsou v diskursu odborníků (z oblastí psychologie, pedagogiky a sociální práce) považovány děti vyrůstající bez otce za problémové z hlediska výchovy, školního prospěchu, psychologické stability a delikvence. Matky vychovávající své děti samy se stávají terčem neúprosných kritik a přímo či nepřímo je na ně svalována vina za (bez ohledu na pořadí): anomální vývoj chlapců, nárůst delikvence, vytěsnění otce z rodiny, nárůst homosexuality, přetížený sociální systém, rozpad idealizované patriarchální rodiny a ještě mnohé další společenské neduhy.

47 Teorie o situaci musí být vždy aplikovaná, musí se jednat o alternativu k diagnóze a musí být více praktická než založená na vědeckých formulacích. Pomáhající není omezen(a) teorií, ale vytváří teorii novou, která je relevantní (vychází z kontextů), jejíž smysl je tvořen induktivně – ze zkušenosti se situací (Fook 2000).

Radka Janebová (1972) vystudovala obor sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity a obor sociální práce a sociální politika na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové, kde působí jako asistentka na katedře sociální práce a sociální politiky.